

S I T U A C E K Ř E Š Ť A N S T V Í V A L B Á N I I

Janice A. Brounová

Edward Gibbon, který psal v 18. století, označil Albánii za "zemi v dohledu Itálie, jež je méně známa než nitro Ameriky". Totéž, ještě oprávněněji, by se mohlo říci i dnes. Snad žádná jiná země není v izolaci, kterou si sama uložila, nepřístupnější a ve svém postoji vůči vnějšímu světu paranoidnější. Jazyková obtíž, zákaz vstupu zahraničním novinářům a skutečnost, že jedinými zdroji informací jsou oficiální noviny a rozhlas, doplňované jednotlivými drobty zpráv od hrstky lidí, kterým se podařilo uprchnout, a také od velmi mála pozorných návštěvníků z přísně usměrnovaných zájezdů, téměř znemožňuje přesně posoudit rozsah toho, co z náboženství přežilo po 15 letech od doby, kdy zemřelý tajemník strany Enver Hodža podnikl v roce 1967 bezprecedentní krok: vyhlásil Albánii za první ateistický stát na světě a veškerou náboženskou praxi učinil nezákonnou. - Toto pojednání se zabývá křesťanskými církvemi, i když obsahuje odkazy na islám a pohanství.

D ě j i n y

Bez určité znalosti složitých a málo známých dějin Albánie, zvláště jejího náboženského a kulturního pozadí, je nemožné pochopit současnou Albánii a možnosti postoj k náboženství.

Albánie je obydlena zbytky hrdých ilyrských kmenů, které v předkřesťanských dobách obsadily většinu Balkánu. Za pevné římské vlády byla Ilyrie pravděpodobně lépe spravována, více prosperovala a více se nacházela v okruhu evropské kultury, než kdykoli později od té doby./1/ Zdá se pravděpodobné, že ji nezávisle na sobě navštívili dva apoštolové, Pavel a Ondřej./2/ Bylo v ní 70 křesťanských rodin, když se Dyrrhachium (dnešní město Durrës) kolem r. 66 po Kr. stalo biskupským sídlem./3/ Jeho biskup Astio byl jedním z raných křesťanských mučedníků./4/ Albánští biskupové se záhy zúčastňovali církevních koncilů. Rodákem z této země je pravděpodobně sv. Jeroným./5/

Slovanské invaze v období let 500 až 800 po Kr. zničily veškeré stopy římské civilizace a zahrnaly mnoho Albánců do hor. Albánci byli církevně rozštěpeni; čím dál více se dostávali pod pravomoc cařihradského patriarchy, i když si Řím podržel sever země./5/ Od roku 1385 zavedli osmanští dobyvatelé ještě další systém a hlásali jiné náboženství, které nakonec začala vyznávat většina Albánců. Podle sčítání lidu z roku 1938/7/ byla Albánie, kde 69 % obyvatel vyznávalo islám, jediným převážně muslimským státem v Evropě. Zpočátku byla konverze k islámu pomalá, zahrnovala jenom feudální statkáře, kteří si chtěli podržet svou půdu a postavení. V 15. století byla zvláště katolická církev dobře organizována a aktivní. V roce 1610 mohl biskup z Bari oznámit, že islám přijalo jen 10 % Albánců.

Od 17. století, kdy turecké orgány moci ukládaly křesťanům vyšší daně, probíhala konverze k islámu rychlejším tempem,/8/ zvláště v městech a na úzkých pobřežních rovinách. Hornatá severní oblast s centrem ve Skadaru (Shkodër) zůstávala baštou katolicismu. Pravoslavní žili především na jihu v oblasti Korčë a Gjirokastrëru, přiléhajících k Řecku; byli do jisté míry chráněni Řeky, proto nebyli nikdy pod takovým tlakem přestoupit k islámu. Všeobecně vzato ti, kdo odmítli přijmout, byli ve vážnosti u těch, kdo přestoupili. Někteří známější, jako Laramaniové, se přizpůsobili muslimské praxi, doma se však modlili křesťansky. Byli v nesnadné pozici, neschopni plně se integrovat buď s muslimskými nebo křesťanskými komunitami./9/ Podle statistických údajů z roku 1938 žilo v Albánii 10 % katolíků a 21 % pravoslavných.

Zvláště po smrti Gjergje-je (Jiřího) Kastriotiho neboli Skanderbega v roce 1468 uprchly tisíce křesťanů z jihu na Sicílii nebo do jižní Itálie, kde dodnes tvoří významnou komunitu jako Arbëreshëvet, kteří zachovávají pravoslavnou liturgii

byzantského obrádu pod papežskou jurisdikcí. Skanderbeg vedl proti Turkům úspěšný odboj, který pomohl zachránit západní křesťanství před útokem militantního islámu.

Albánští muslimové sami byli rozštěpeni mezi sunnity (54 %) a šiity (15 %). Většina šiitů jsou beктаšové; je to sekta, která ve 13. století vznikla v Malé Asii jako synkretická náboženská tajná společnost, zahrnující muslimskou, křesťanskou a pohanskou víru./10/ Pro mnoho Albánců byl ovšem islám, dokonce i křesťanství, pouhý nátěr. Mouževnatě se přimkli ke svým pohanským vírám a pověrám a ke svému starobylému zákon Lek s jeho přesným zákoníkem krevní msty za porušení cti, který měl až do 20. století v odlehlejších oblastech přednost před státními zákony./11/

Pro Envera Hodžu, v Paříži školeného marxistického intelektuála a bývalého učitele, jenž vytvářel osud Albánie po uchopené moci komunisty v roce 1944, bylo náboženství rozdělujícím činitelem, takže se stalo prvním cílem útoku. Navíc se osmanská nadvláda od 18. století dostávala do období stagnace, které zanechalo Albánii nejzaostalejší zemí v Evropě.

Náboženství spojovalo Albánii s jinými zeměmi. Muslimové měli silná pouta s Tureckem; pravoslavní byli po staletí pod jurisdikcí Cařihradu a také, i když neochotně, pod řeckým vlivem; katolíci se dívali k Itálii a Římu a konali bohoslužby v latině; jejich duchovní často končili svou přípravu v Itálii a někteří kněží a členové řeholí byli Italové. Ačkoli Albánie získala v roce 1912 politickou nezávislost za Ahmeta Zogu (král Zog), který se chopil moci v roce 1924, ve skutečnosti se stala italským protektorátem. Když Mussolini v roce 1939 vtrhl do Albánie, někteří katolíci kolaborovali, i když jich nebylo tolik, jak Hodža uváděl, avšak skutečnost, že katoličtí partyzáni na severu nejdéle odolávali komunistům, jim stěžejně přineslo jeho přízeň. Ovšem komunistická vláda označovala všechny katolíky za fašistické zrádce.

Toto obvinění je i přes pravdivé prvky nespravedlivé, neboť většina Albánců byla Albánii silně oddána. Vlivem historických podmínek nebyli zvláště náboženský národ. Přední katolický intelektuál Vaso Paša (1825-1892) razil heslo "Náboženstvím Albánie je albanství"/12/, které si potom přivlastnil Hodža. Jako hrdý a nezávislý národ cítili Albánci odpor k osmanské nadvládě. Na nezávislost však pro jejich zaostalost a izolaci museli čekat delší dobu než ostatní balkánské národy. Mnozí z jejich nejschopnějších a nejpodnikavějších lidí odešli za kariérou do osmanské správy nebo do křesťanských zemí, kde měli větší pole působnosti. Důsledek toho je, že nyní žije více Albánců mimo Albánii než ve své zemi./13/

Většina inteligence vzešla ze dvou skupin, z katolíků a beктаšů, a ti také vedli boj za nezávislost. Rovněž jejich role v kulturním, sociálním a vzdělávacím vývoji byla v nepoměru k jejich počtu. Hodžovo nemilosrdné cenzorství a falšování dějin udržuje lidi vychovávané za komunismu v nevědomosti o tom všem a podává ryze negativní a nepřátelský obraz náboženství./14/

C í r k v e b ě h e m o b d o b í n e z á v í s l o s t i (1912-1939)

Ačkoli většina akutních vnitřních problémů byla v době, kdy zemi v roce 1939 napadla Itálie, ještě nevyřešena,/15/ vnesly křesťanské církve do života národa pozitivní vklad. Církve nebyly ani privilegované, ani bohaté. Existovala odluka církve od státu./16/ Všechna společenství měla svobodu ve výkonu náboženství a uplatňovala ji v pozoruhodném duchu vzájemné důvěry.

Pravoslavná církev měla 4 diecéze, 200 farností a 29 klášterů, dohromady přibližně 220 000 členů. Její vůdci a městští duchovní byli uvědomělí, vzdělaní a dobře připravení. Vynikající byl arcibiskup Kristofori Kissi, hlava církve, a biskup Fan Noli, mírný liberál, jenž byl prvním delegátem Albánie u Společnosti národů a v roce 1924 krátce předsedou vlády./17/ Na rozdíl od Srbů, Bulharů a Rumunů bylo Albánců příliš málo a byli slabí na to, aby v 19. století získali církevní autonomii. Teprve na národním kongresu v Beratru r. 1922 konečně vyhlásili svou nezávislost, ačkoli Cařihrad ji uznal až v r. 1937. V tomto období se zbavili

řeckého vlivu a zavedli nově přeloženou albánskou liturgii místo řecké./18/
Pravoslavní jsou všeobecně uznáváni za dobré Albánce, kteří si během let pronásledování zachovali svou víru.

Naproti tomu vzdělanostní a duchovní úroveň pravoslavného duchovenstva na venkově byla nízká; většina venkovských kněží měla pro výkon své služby jen základní vzdělání. A také nebyli vybaveni k tomu, aby se vypořádali s útokem na náboženství za komunismu, a řada jich podporovala komunistické partyzány./19/

Katolická církev měla v roce 1939 2 arcidiecéze, 3 diecéze a 123 far, celkem 124 000 věřících. Pastorační vykonávalo 41 domácích a 62 zahraničních kněží, z nich někteří byli řádoví, 32 řeholních bratří a 73 domácích a 60 zahraničních řeholnic./20/ Spravovali seminář ve Shkodëru s přibližně 65 studenty, a dále 15 středních, obchodních a základních škol (které byly téměř jedinými školami na severu země) a 13 sirotčinců. Většina vzdělavců země prošla katolickým školstvím a mnozí kněží byli básníci a spisovatelé. Byl tu živý a oblíbený katolický tisk.

Mnoho kněží a řeholníků, hlavně jezuitů a františkánů, konalo obětavou a horlivou službu v primitivních podmínkách mezi hrdým a neuházněným lidem, zvláště v horách, kde byla stále ještě běžná krevní msta. Pár nemocnic bylo personálně obsazeno řeholnicemi, které rovněž pracovaly pro osvobození žen ve společnosti, která je dokonce ještě i dnes, i přes důraz komunismu na rovnost pohlaví, zásadně ovládána muži.

Druhá světová válka

Válečné období bylo dobou zmatku. V roce 1943 vystřídala německá okupace okupaci italskou. Mezitím se rozpoutala úporná občanská válka mezi Balli Kombetarem, který soustředil národní jednotky odporu, usilující osvobodit Albánii od veškeré cizí nadvlády, a komunistickými partyzány a Národní fronty osvobození, která měla silnou jugoslávskou podporu. Brutější a efektivnější NFO své protivníky označila za "fašisty", tím je zbavila americké a britské podpory a v roce 1944 ovládla situaci.

Střetnutí církve se státem

Tajemník strany Enver Hodža byl v několika bodech ojedinělý. Až do své nedávné smrti 11. dubna 1985 byl jediným východoevropským vůdcem, jenž vládl bez přerušování od 2. světové války. Až do roku 1948 závisel na Jugoslávii, potom na Sovětském svazu, když se Hl'itou obrátil na Západ. V roce 1961 se cítil dostatečně bezpečný, aby se rozešel s Hl'itou Chruščovem, hlavně kvůli destalinizaci, a místo toho udržoval úzké ideologické a ekonomické vztahy s Čínou, která tehdy hledala spojení proti ruské hegemonii. To trvalo až do roku 1970, kdy se Čína začala odvracet od maoismu. Přes dočasné vnučené ústupky byl cíl Envera Hodži stále stejný: vytvořit z moderní Albánie ryze marxistický stát, schopný odolávat všem vetřelcům. Aby toho dosáhl, zavedl totalitární, militaristický režim s úplnou kontrolou nad myšlením, vůlí a vírou poddaných a izoloval je od domněle nebezpečných zahraničních vlivů. Nímoto tradiční náboženské formy víry primitivního druhu vštěpovaly fatalistický postoj pasivity a poddajnosti vůči nespravedlnosti a udržovaly ženy, jak to vyjádřil Hodža v roce 1955, "v bédném stavu otroctví". Náboženství proto muselo být totálně vyhubeno a Hodža se tím stal prvním vládcem, sledujícím marxistický přístup k náboženství až do jeho logického závěru.

Uslatečněním národní nezávislosti a zvýšením vzdělanostní a hospodářské úrovně dosáhl Hodža hodně, avšak za nezměřitelnou cenu pro smysl a ducha svého národa. Je cosi téměř děsivého v tom, když ostře nezávislý, neuházněný a rozdělený národ s 1 436 289 voliči odevzdá 1 435 285 hlasů pro svou vládu, jak bylo oznámeno po volbách roku 1978.

Protináboženskou kampaň lze rozdělit do tří etap./21/ V období mezi lety 1944 a 1951 se vláda odhodlala "znárodnit" církev a terorizovat věřící svým postupem proti všem, kdo se postavili v cestu její politice. V další etapě, od

roku 1949 do roku 1967, když stát získal naprostou kontrolu nad církvemi, pronásledování polevilo, avšak v druhé části tohoto období byly v hlídce učiněny přípravy pro konečný útok. A posléze od roku 1967 byla všechna náboženství zakázána.

P r v n í o b d o b í : 1944 - 1951

Než byla v letech 1949-1951 zavedena série 5 zákonů, byl věřícím oficiálně "zaručen" svobodný výhon náboženství a oficiálně provedena odlučka církve od státu. Rozpor mezi zákonem a jeho prováděním byl však takový, že záručky byly bezvýznamné. Strana praktikovala individuální teror proti duchovním a aktivním věřícím, přičemž používala vražd, mučení a inscenovaných procesů. Souběžně s tím začal stát podopávat a ničit církevní instituce, zatímco těžil z jakékoli formální moci církvi, aby podporoval cíle mezinárodního komunismu. Byla zahájena masová kampaň k diskreditaci náboženství, nejprve formou pomlouvání vůdců, kteří málo spolupracovali. Základní příjmy církvi byly značně zredukovány vyvlastněním majetku klášterů, náboženských rádů a institucí podle zemědělského zákona z 29. srpna 1945. Potom byly zakázány náboženské řády a instituce.

D r u h é o b d o b í : 1949 - 1967

Dekret č. 743 "O náboženských společenstvích" z 26. ledna 1949 omezil náboženskou činnost jen na místa kultu a zredukoval ji na konání bohoslužeb. To bylo srovnatelné se sovětskou praxí a přinejmenším ponechávalo věřícím minimální jistotu. Stát si však podržel celkovou přísnou kontrolu. Všechny pastýřské listy a oznámení vyžadovaly předběžný souhlas vlády. Tím, že stát poskytoval duchovní platy a penze, získal právo kontrolovat je. Veškeré vzdělání bylo v rukou státu a hodžova politika se soustředila na mládež, aby ji učinila gramotnou a současně jí indoktrinovala materialistický a ateistický světový názor. Dekret vyžadoval, aby každá ze čtyř velkých náboženských společenství předložila do 3 měsíců návrh svého statutu. Protože žádná z nich tuto směšně krátkou lhůtu nedodržela, byly statuty nadiktovány radou ministrů. V některých směrech se politika vůči různým náboženským skupinám lišila.

I s l á m

Hodžův postoj k islámu musel být zabarven jeho vlastním mohamedánským původem; určitě nikdy nepokládal islám za vážnou překážku pro komunismus. Nicméně jeho počáteční taktikou v květnu 1945 bylo zdůrazňovat rozdělení mezi muslimy uznáním sunnitů a be'tašů jako dvou oddělených náboženských útvarů. Cítil, že by strana především neměla urážet city velkého počtu muslimů, kteří s ní byli úzce spojeni. /22/ Vyšší duchovenstvo bylo příliš slabé a nezkušené, aby působilo nesnáze; někteří z nich, kteří se postavili proti komunismu, byli odstraněni pomocí rozsudků dlouhodobého vězení nebo popravou. Ti, kdo přijali změny, byli využiti jako propagační nástroj, aby muslimskému světu ukázali, jak by mohli muslimové a komunisté spolu harmonicky žít. /23/

Od náboženské výuky a návštěvy v mešitách však bylo postupně rychle odrazováno; později byly přísně omezeny. Do sedesátých let bylo hodně mešit uzavřeno a současně s nimi i madrasy, kde se připravovali islámští duchovní. V konečném rozboru se ukázalo, že měkčí linie vůči islámu byla klamná a že ani kompromisy vyššího duchovenstva nepomohly uchránit islám od jeho zadušení v roce 1967.

P r a v o s l a v í

Režim se pokusil využít pravoslavnou církev apelování na nacionalismus jako nástroj mobilizace pětiny obyvatelstva pro komunistickou politiku. Komunističtí agenti a sympatizanti pronikli do kostelů a klášterů, /24/ uzavřeli seminář v Korčě a uvedli celou církev pod státní kontrolu. Za doby sovětské nadvlády byl Hodža vystaven tlaku, aby podřídil albánskou církev moskevskému patriarchátu. Takto byli stoupcí albánského pravoslaví poníženi ztrátou autonomie, za jejíž dosažení

tať dlouho bojovali. Od 4. května 1950 museli přijmout svůj nový stav a pracovat spolu s tzv. sesterskými církvemi (v rámci komunistického tábora) podporováním sovětské politiky na "mírových" konferencích. Hodžovy akce vyvolaly značnou opozici, vedenou nejprve arcibiskupem Tissim. /25/ Ten byl v srpnu 1949 sesazen s odůvodněním, že konspiroval, aby uvedl svou církev pod kontrolu Vatikánu. Byl umučen a nahražen prokomunistickým militantním Paisem Vočicou, ženatým knězem (a tak nezvolitelným za biskupa), jenž neměl vůbec žádnou autoritu v očích zbožných věřících. Nicméně kostely byly i nadále značně plné, měly kvetoucí sbory a tradičně se dodržovaly pravoslavné posty a svátky.

Katolicismus

Jak Hodža předvídal, katolická církev, dobře organizovaná, mající silný vliv a těsné spojení s Vatikánem, se ukázala být mnohem těžší překážkou. Jeho kampaň byla zaměřena na to, zdiskreditovat ji, označovat její vůdce za fašisty a americké nebo vatikánské špióny, a potom ji úplně eliminovat. Toto období je dobře doloženo. V květnu 1945 Hodža vypudil apoštolského delegáta, arcibiskupa Leona Nigrise. Potom si předvolal shkoděrského arcibiskupa a primase Gaspera Thaciho a durrëského arcibiskupa Vincenta Prendushiho /26/ a požádal je, aby se oddělili od Říma a na oplátku jim slíbil "smířlivý postoj" a materiální pomoc při vydržování církevních institucí. Oba odmítli. Thaci zemřel v roce 1946 v rukou bezpečnostní policie (nazývané Sigurini) v domácím vězení. Po jeho smrti byla vznesena podobná žádost na biskupa Frana Gjiniho, /27/ působícího jako nuncius. Ten rovněž odmítl, nechal však přečíst ve všech kostelích otevřený dopis Hodžovi, v němž vyzýval katolíky, aby spolupracovali při obnově zrušené země. Znechucen touto demonstrací nezávislosti Hodža ho dal uvěznit na základě obvinění, že šířil protistátní propagandu. Rezitín byl Prendushi odsouzen ke 20 letům těžkých prací a zemřel pravděpodobně o rok později po mučení v únoru 1949. V této době zahynuli rovněž biskup Nibol Dedi a nejmladší biskup Gjergj Voloz. /28/ A tak jediným biskupem, který zůstal do roku 1949 naživu, byl 75letý Bernadin Sllaku.

V lednu 1946 byli vypuzeni všichni zahraniční kněží, řeholníci a řeholnice v počtu asi 120. /29/ Potom přišli na řadu domorodí duchovní. Přední jezuité, františkáni, seminární učitelé a studenti byli obžalováni z politických zločinů a uvězněni. Mnozí byli popraveni. /30/ Řeholnice byly veřejně ponižovány, náboženské řády zakázány a seminář uzavřen. Všechny církevní školy a další instituce byly zkonfiskovány a znárodněny. Odhaduje se, že 30 františkánů, 13 jezuitů, 30 farních kněží, 10 seminaristů a 8 ze 43 řeholnic, odsouzených do pracovního tábora, bylo ve skutečnosti popraveno nebo zahynulo během věznění: těžká ztráta pro tak malou církev. V té spojitosti byl popraven přinejmenším jeden muslim, právník Mustafa Pipa, který se ujal obhajoby františkánů. /31/

Vypuzení Jugoslávie z Kominformy v roce 1948 vyvolalo značné problémy, neboť Tito v roce 1944 anežtoval rozsáhlé území, provincii Kosovo, a tak odňal z Hodžovy moci oblast a obyvatelstvo stejně velké jako Albánie.

Omezení v ústou proti katolické církvi bylo následkem toho, že se Hodža bál o bezpečnost svých hranic.

Ačkoli byla katolická církev značně oslabena, trvalo dva a půl roku zdlouhavých jednání, než zahrnovala podvody, zastrašování a proradnost ze strany státu, než se stal 30. července 1951 statut o katolické církvi zákonem, dávno potom, co už ostatní církve přijaly svoje statuty. Vůdcové církve pod vedením Shllaku byli nuceni přijmout znárodnění náboženských společností, zůstali však tvrdí jako kámen v tom, že se v žádném případě nezřeknou duchovní suverenity papeže, i kdyby měly být s Římem přerušeny organizační a ekonomické vztahy. Když vláda zfalšovala text a tvrdila, že se veškerá pouta s Římem ruší, duchovní ze svých kázatelen odvážně napadali tento podvod. Vláda ta é nesplnila sliby, že otevře seminář a některé uzavřené kostely a že povolí, aby se dětem dostalo náboženské výuky v kostelích.

Katolíci odpověděli tím, že naplňovali kostely, aby ukázali svou víru. Byli si však vědomi zranitelnosti svého postavení. Rostla surová propaganda proti náboženství a vláda očekávala, že se kostely samy stanou kanály komunistického učení.

Čtyři noví titulární biskupové vysvěcení Shllakuem odolávali tomuto tlaku a duchovní pokračovali v rámci úzkých hranic vymezených církevnímu životu v hlásání víry. Jeden z titulárních biskupů, zesnulý Ernest Coba, zajistil, aby základní církevní organizace fungovala dál, tím způsobem, že tajně vysvětil asi 12 bývalých seminaristů.

Výsledkem bylo obnovené pronásledování v období od roku 1958 do roku 1965, i když ve zmenšené míře. Více než 10 kněží a členů náboženských řádů bylo zastřeleno a mnozí další byli uvězněni nebo posláni do pracovních táborů. Pro Hodžu to byla doba krize, protože se postavil proti Chruščovově žádosti o sblížení s Jugoslávií, neboť něco takového by pro něho znamenalo ztrátu vedení strany, ba i vlastního života. Potřeboval v Albánii naprostou disciplínu. Na monstrprocesu v dubnu 1959 byli odsouzeni k trestu smrti dva kněží, otec Ded Malaj a otec Donrad Gjalaj, a 5 laiků, soudem složeným z muslimů, pro domnělé vyzrazení státních tajemství Jugoslávii. Diecézní úřady a fary byly neustále šikanovány, bylo jim bráněno působit. Titulární biskupové a jejich kněží byli nuceni zametat ulice a čistit veřejné záchody, nosit šaškovskou výstroj a plakáty s nápisem "Provinil jsem se proti Lidu". V roce 1952 odstranil Hodža jediného katolíka z politbyra, Tuku Ja ova, předtím jednoho ze svých nejbližších spolupracovníků, s odůvodněním, že jednal přátelsky s duchovními.

K a m p a ň z a z n i č e n í v š e c h n á b o ž e n s t v í

Všechna tato potrořování a týrání vedla ke konečnému úderu v roce 1967. Příležitost poskytl Hodžovi jeho nový spojenec, rudá Čína, a kulturní revoluce podníčená tam v roce 1966 Mao ce-tungem. V projevu 6. února 1967 zrežíroval akci tím, že vyzval Hodža albánskou mládež k boji proti "náboženské pověře". 27. února následoval dopis obsahující směrnici, určenou okresním stranickým výborům "pro boj proti náboženství a náboženským předsudkům a obyčejům". 13. listopadu byly odvolány všechny dekrety o náboženství. Náboženství tak bylo zatlačeno do ilegality, i když praktikování náboženských úkonů bylo výslovně prohlášeno za nezákonné až v roce 1976.

Události z roku 1967 byly vyvrcholením pečlivě naplánované kampaně, /32/ během níž se studenti "osvobození" od reakčních věr svým vzděláním, už v roce 1965, chopili iniciativy podobným způsobem jako o měsíce později rudé gardy v Číně. Byla organizována shromáždění, na nichž bylo lidu vysvětlováno stanovisko vlády. K jejím argumentům patřilo, že Albánci nikdy nebyli náboženský národ, že náboženství je už dnes přežitek a z velké části záležitostí výkonu pověrečných obřadů, a to že stojí v cestě Albánii jako socialistickému státu.

Podle těchto argumentů mešity a kostely už neslouží žádnému užitečnému účelu. /33/ Do května 1967 bylo všech 2 169 mešit a kostelů, z toho 327 katolických, mládeží barbarsky zpustošeno, uzavřeno, nebo převzato k světským účelům. /34/ Muslimští a křesťanští duchovní byli nyní zřejmě "zbyteční". Značný počet duchovních (příznačné je, že mezi nimi nebyli žádní katolíci) se zreklo své "parazitní" minulosti. /35/ 217 duchovních, kteří odolali, bylo odsouzeno do vězení nebo do pracovních táborů. /36/ Další byli posláni do převýchovných táborů nebo jim byla přidělena většinou fyzická práce.

Jenom několika málo se podařilo přejít do podzemí. Někteří duchovní se stali oporou široce rozšířené nespokojenosti, zvláště pro venkovany stavějící se proti kolektivizaci. Takoví kněží, např. otec Shtjefen Jak Kurti, odsouzený k dalším 14 letům (už si odsloužil 18 let), a otec Zej Eici, jenž byl popraven, byli obžalováni ze sabotáže, protistátní agitace a ze špionáže pro Vatikán. Násilí bylo na obou stranách: otec Kurti bojoval holými pěstmi proti těm, kdo přišli zničit jeho kostel. /37/ Většina násilí však pocházela od komunistické mládeže s horlými hlavami. Čtyři starší františkáni byli upáleni k smrti, když vandalové zapálili jejich kostel. V té době vláda připustila chyby vzniklé z nadměrné horlivosti a upozornila účastníky kampaně, aby respektovali hluboce zakořeněné přesvědčení "čestných lidí", dobrých Albánců starší generace. /38/ Její další prohlášení a akce však naznačují mnohem tužší linii. Albánie později prudce napadala všechny ostatní

komunistické režimy včetně Sovětského svazu, a od Maovy smrti zvláště Čínu, pro jejich vraždu, "protirevoluční" postoj k náboženství.

Z á k o n y p r o t i n á b o ž e n s t v í

Článek 37 nové ústavy z roku 1976 praví: "Stát neuznává naprosto žádné náboženství a podporuje a rozvíjí ateistickou propagandu, aby do lidstva zavedl vědecký materialistický světový názor". Článek 55 říká: "Je zakázáno vytvářet jakoukoli organizaci fašistické, náboženské, protidemokratické nebo protisocialistické povahy. Je zakázána fašistická, náboženská, válečnická, protisocialistická činnost a propaganda, stejně jako podněcování k nenávisti mezi lidmi a rasami".

Potom následoval paragraf 55 nového trestního zákoníka z června 1977, který uvádí: "Náboženská propaganda a rovněž výroba, distribuce nebo skladování literatury tohoto druhu" budou potrestány vězením od 3 do 10 let. V době války, nebo má-li se za to, že by takové činnosti měly zvlášť vážné důsledky, mohou soudy vynést rozsudek ztráty svobody na minimálně 10 let a může být dokonce uložen i trest smrti./39/

Tento trestní zákoník pouze uzákonil již existující situaci. Dekret č. 5339 ze 23. září 1975 oznámil, že "všichni občané, jejichž jména nejsou v souladu s politickými, ideologickými a morálními normami státu, si je musí od roku 1976 změnit." Podle tohoto výnosu rodiče oficiálně nemohou dávat svým dětem jména křesťanských světců./40/

V červnu 1979 byl vydán dekret povolující internovat v pracovních táborech bez soudního procesu každého občana staršího 14 let, je-li v podezření, že je nebezpečný pro systém. Zprávy od utečenců potvrzují, že jsou do táborů posíláni lidé bez soudního procesu/41/ za vlastnění náboženských předmětů, např. bible, modlitební knihy, kříže, ikony nebo za účast na bohoslužbě. Albánská společnost je prošpikována pracovníky tajné policie a informátory a děti se od nejranějšího věku učí oznamovat rodiče, kteří dodržují zakázané reakční zvyklosti. Poslední zprávy mluví o nové vlně zatýkání./42/

A p l i k a c e z á k o n ů

Je těžké získat spolehlivé informace o Albánii; ty proniknou ven často až po uplynutí značné doby. Následující příklady pronásledování jsou však dobře dosvědčeny a naznačují, jak drakonicky byly zákony prosazovány. 5000 křesťanů prošlo v roce 1966 šestiměsíčním vymýváním mozků pomocí Maovy Rudé knížky/43/ a v roce 1966 prováděli ponižující úklidové práce v táboře poblíž Tirany. Pravoslavný biskup Damian Kononessi, zvolený v roce 1966 primasem, zemřel po 6 letech ve vězení roku 1973 stár 80 let. Má se za to, že do roku 1975 byli uvězněni všichni členové hierarchie a většina duchovních.

V roce 1972 přišly zprávy o popravě 74letého otce Furtiho ve vězení, protože pokřtil děcko spoluvězně na jeho žádost. Když vatikánské protesty ve svobodném světě vyvolaly značnou odezvu, vláda odpověděla, že byl popraven za špionáž.

Všichni tři katoličtí titulární biskupové, jmenovaní s papežským svolením po oficiálním rozchodu s Římem, byli odsouzeni do pracovního tábora, protože soukromě vykonávali bohoslužby. Monsignor Antonín Fishta zemřel po velkém utrpení pravděpodobně v roce 1973. Monsignor Ernesto Ceba, oblíbený jako pastýř pro svou práci mezi chudými, nemocnými a sirotky, byl podruhé zatčen v roce 1974. O velikonočních 1979 sloužil na žádost spoluvězňů tajnou mši; byl udán a strašně zbit. Ceba, tehdy 68letý, křehký a téměř slepý, druhý den nato zemřel. Jediný biskup, o kterém se má za to, že ještě žije, je Nikola Trosnani, 69letý, odsouzený v roce 1971 na 20 let./44/

V roce 1977 byl otec Fran Mark Gjoni ze Shkodëru odsouzen na 12 let, protože měl ve své podkrovní světničce bible a náboženskou literaturu. Přiznal, že je našel v parcích a na mořském pobřeží, zanechané tam turisty nebo přinesené mořem.

Podržel si je v naději, že snad bude zrušen zákaz přechovávat náboženské věci. I když se státní sdělovací prostředky o tomto procesu nezminily, lidé věděli, že se koná, a velmi se o něj zajímali./45/

V květnu 1980 bývalý rektor koleje sv. Františka Xaverského ve Shkodëru, otec Ndoc Luli SJ po velkém váhání pokřtil svoje dva synovce v zemědělském družstvu, kde pracoval jako dělník. Jeho švagrová, která ho přesvědčila, aby to podnikl, byla odsouzena na 8 let a otec Luli "na doživotí"./46/

Má se za to, že 30 katolických kněží je ve výkonu trestu v pracovních táborech. /47/ Nejsou k dispozici žádné informace, pokud jde o počet pravoslavných kněží, laiků té nebo oné církve nebo muslimů, ví se však, že značný počet z odhadovaných 15 000 politických vězňů v Albánii si odsluhuje trest z náboženských důvodů.

N á b o ž e n s k á č i n n o s t d n e s

Je téměř nemožné odhadnout, nakolik náboženství v Albánii přežívá. Výše uvedené drakonické rozsudky však naznačují, že působí vládě stále mnoho starostí. Oficiální prohlášení ve sdělovacích prostředcích ukazují, že "osvobodit vědomí lidu od nepodložené náboženské víry" je svízelný úkol.

Jak zhruba situace vypadá, lze posbírat z tisku. Lidé prý jsou laxedi, když mají udat, co pokládají za neškodné pověrečné úkony, a je mnoho výzev k bdělosti. V roce 1980 se objevila stížnost, že i když děti používají ve škole vhodná, tzn. světská jména, doma se vracejí ke jménům náboženským. /48/ Starší generace je někdy kritizována za to, že předává náboženské učení mladým. Čas od času se objevují zmínky, že lidé poslouchají náboženské vysílání zahraničního rozhlasu, nebo že vyrábějí náboženské předměty a že se cizinci pokoušejí propašovat do země náboženskou literaturu. /49/

Existuje mnoho známek tichého protestu. Dosud se zachovávají hlavní posty, u muslimů ramadan, u křesťanů předvelikonoční postní doba. V pravoslavných krajích spotřeba mléčných a masných výrobků v postní době výrazně klesá. V důležité sváteční dny, jako jsou velikonoce, lidé někdy odmítají pracovat. Oficiálně samozřejmě tyto svátky a posty neexistují. Nepřekvapuje, že přežívají pohřební obřady; muslimové jsou stále pohřbíváni čelem k Mekce a pravoslavná společenství se modlí za zemřelého 3., 9. a 40. den po jeho smrti. Turisté uvádějí, že viděli lidi kradmo se křížovat a modlit se růženec./50/

Nadále se konají tajné pouti na památná místa, zvláště na taková, kde se udála uzdravení. Kostel poblíž Shkodëru, který kdysi choval zázračnou ikonu, byl nakonec srovnán se zemí a místo uzavřeno kordonem, když státní orgány zjistily, že ho navštěvovali příbuzní stranických funkcionářů. Uvádí se, že bývalý prominentní člen politbyra, notoricky známý svým nepřátelstvím ke křesťanům, vzal své vážně nemocné dítě na dobře známé místo, aby se tam za ně modlil, a že dítě bylo uzdraveno. /51/ Kalují pověsti o demonstracích věřících na místech kostelů a mešit v severní Albánii, kteří si přejí znovu je otevřít./52/

Zda jde nebo nejde o projevy hluboké víry, nebo pouze o vrozenou pověřčivost, nelze posoudit zvláště proto, že Albánie je zemí, kde přežívají primitivní pohan-ské pověry, i když tu po staletí působilo křesťanství a islám. Určitý efekt přinesly také roky intenzivní indoktrinace; např. mladí utečenci z katolické rodiny nevěděli, co je kněz. Většina lidí nikdy neslyšela o své albánské krajanice Matce Tereze. Na druhé straně stále existují jednotlivci a skupiny, kteří dokázali udržet si víru. Před kompletním umlčením náboženství v roce 1967 předali prozíraví duchovní odvážným členům náboženskou literaturu, naučili je bohoslužbám, jež by mohli vykonávat doma, a zdůraznili, že věřící se může obejít bez kostela a tajných bohoslužeb za předpokladu, že má "náboženství ve svém srdci"./53/ Slyšíme oficiální stížnosti, že jsou pořád ještě lidé, kteří mají modlitební knížky a doma si čtou liturgii. Bývalý seminarista a uprchlík Mark Ndocaj udůrazňuje, jak klíčovou úlohu má rodina při uchování víry./54/ Přes vnucený nedostatek kněží se slaví křty, snatky a pohřby v rámci uzavřeného rodinného kruhu. Zahrady, jeskyně, lesy a dokonce někdy i uzavřené kostely jsou místy náboženských obřadů. Ukazuje se, že stále

existují neuvěznění něží, z nichž někteří poslytuji svátosti s nebezpečím života./55/ Někteří z nich jsou prý bývalí dobře připravení laici, kteří byli tajně vysvěceni. Dvě sestry ze vzdělané rodiny, kterým se v roce 1984 podařilo uplatit 7 mil na Torfu, přičítaly své přežití "Alláho milosrdenství".

To všechno jsou mimořádně povzbuzující zprávy, které po mnoha letech přicházejí z Albánie. Společenství Doží shromáždění ve Velké Británii a Irsku konstatovala, že v uplynulých 3 letech bylo do Albánie úspěšně zasláno 30 000 evangelií a že lidé spíše se snaží získat aspoň jeden exemplář, místo aby šli na ruku veřejným orgánům. Z Albánie došel dopis uvádějící: "Církev Ježíše Krista je v Albánii živá a roste. Děujeme Vám za literaturu a prosíme, zašlete další." Jiná zpráva, přišlá na Západ, sdělovala: "Bdíme se nejen za sebe, ale za všechny, kdo kdekoli na světě trpí."/56/

V Albánii dnes vládne pocit nejistoty. V prosinci 1981 ministerský předseda Mehmet Šehu oficiálně spáchal sebevraždu; zdá se vša, že byl zabit. Poto, následovala čistka, která odhalila hluboké trhliny ve zdánlivě jednotném vedení. Hodža onemocněl a 11. dubna 1985 zemřel. Ležatý čas už dokonce i silně indoktrinovaná mladší generace dává najevo známy neřidli. Zatím však dobře připravený nástupce Hodži, Ramiz Ajai (61 let), sleduje jeho náboženskou politiku, ale začal navazovat trochu normálnější vztahy s větším počtem zemí./57/

V roce 1980 vyšly na světlo ně které udivující oficiální statistiky, /58/ které odhalují skutečnou úlohu náboženství jako určujícího sociálního faktoru. V minulosti bylo celkem běžné uzavírat manželství mezi lidmi 4 větších náboženských skupin v Albánii (katolíci, pravoslavní, beřtašové a muslimové). Jeden sociolog si nedávno stěžoval, že 96 % obyvatel této "ateistické" země si vybírá své partnery s týmž náboženským původem jako mají sami. Výsledkem veřkeré síly náboženské politiky Albánie je integrující vliv na náboženská společenství tak, že věřící poládali za rozumné uchovat si vlastní čistotu víry tím, že se izolují od vnějších vlivů. Porážka Hodžovy politiky může být stěží větší.

P o z n á m k y

Janice A. Brounová (absolventka filozofické fakulty Oxfordské univerzity) je samostatná novinářka. Její články publikují časopisy The Christian Century, Freedom, America, Commonweal a Liberty. Její hlavní oblastí zájmu jsou náboženské záležitosti v různých zemích.

1/ Ležela na hlavní cestě, Via Egnatia, spojující Adriatickou oblast se Soluní, Konstantinopolí a Černým mořem.

2/ Řím 15, 19.

3/ Gjon Sinishta, The Fulfilled Promise: Grave Violations of Human Rights in Albania (Santa Clara, Kalifornie: zveřejnila autorka 1976) 29.

4/ Někdy mezi roky 98 a 117 po řr. František Dvorník, Les Slaves, Byzance et Rome en 9me siècle (Paříž, 1926), 35-36.

5/ D. Farlati SJ, Illyricum Sacrum (Benátky, 1751).

6/ Anton Logoreci, The Albanians: Europes Forgotten Survivors (Londýn: Victor Collanz, 1977).

7/ Bernard Tonnes, "Religious Persecution in Albania", Religion in Communist Lands 10 (1982): 243.

8/ Tamtéž.

9/ Logoreci, The Albanians, 33.

10/ Tonnes, Religious Persecution in Albania, 243.

11/ Dříve ještě v roce 1920 čtvrtina úmrtí u mužů čla na konto msty. Viz Mehmet Biber, Albania Alone Against the World, National Geographic Magazine, říjen 1980.

12/ Tonnes, Religious Persecution in Albania, 243.

13/ Příslušné údaje uvádějí: 1,3 mil. v Jugoslávii, 1 mil. v Turecku, 320 000 v USA, 100 000 v Řecku a ještě další jinde, celkem přibližně 3 mil. Viz Gjon Sinishta, in: Le Droit, Ottawa, 25.3.1976. Mezi významné Albánce v diaspoře patří Jan

František Albani, papež Klement XI. (1649–1720), zesnulý ekumenický patriarcha cařihradský Athanasios a Agnes Gonxha Bejaxhiu (Anežka Gondža Bejadžiu), více známá jako Matka Tereza, které se narodila ve Skoplji v Jugoslávii. Sinishta, *Fulfilled Promise*, 34–35, 222–4, 227–32.

14/ Papr. Skanderbeg (viz shora) a tři bratři Frašeriové, kteří vedli hnutí za nezávislost v 19. stol., jsou správně vykresleni jako národní hrdinové, ale ani zmínka nepadla o tom, že Skanderbeg byl křesťan a Frašeriové beктаšové. Nebylo také zmíněno, že první knihy v albánštině, jako je modlitební knížka z roku 1552, byly vytištěny katolíky a že jejich misijní řády projevíly moderní uvědomění o potřebě používat národní jazyk; ani že v 50. letech byly průkopníky albánského školství tím, že otvíraly první školy, které vychovávaly první vůdce nezávislé Albánie bez ohledu na jejich náboženství. Viz *Fulfilled Promise*, 35: 41–42; Logoreci, *The Albanians*, 38–39, 42–43.

15/ Analfabetů bylo zhruba 80 %, nejvyšší podíl v Evropě; nebyla tu žádná univerzita; nebylo vyonáno nic, co by pomohlo venkovánům, kteří byli vymožistováni výběřními daní, lichváři a statkáři; tuberkulóza a malárie byly běžné.

16/ Zogu však uzavřel všechny katolické školy v období mezi 1933–1936, což je zajímavý precedent. Drita, *The Church and Its History* (Jugoslávie: Albanian Catholic Publishers); oddíl o Albánii, soukromě přeložený (dále cit. jako Drita).

17/ Ačkoli se i on školil v USA, kam se potom vrátil a kde žil až do roku 1965. Noli dal k tomuto spisu podnět a prosazoval překlady.

18/ Drita, *The Church and Its History*.

19/ Logoreci, *The Albanians*, 73.

20/ Tonnes, *Religious Persecution in Albania*, 251.

21/ Většina informací o dalších částech pochází z *Fulfilled Promise: Grave Violations of Human Rights in Albania*, také od Sinishty, zde cit. jako *Grave Violations*, a od Tonnes. *Fulfilled Promise*, psaný z katolického hlediska, je jediné podrobné a systematické vyličení pronásledování. Zdá se, že se je nepokusil dokumentovat žádný pravoslavný, muslim nebo beктаš ve svobodném světě. Je však třeba poznamenat, že katolíci byli prvním cílem a nejvíce trpěli.

22/ Enver Hodža, *History of the Labour Party of Albania*, 622–624 (podle *Grave Violations*, 3–4).

23/ Takto byl využit Ded, duchovní hlava 7 miliónů beктаšů ve světě, jenž měl svoje sídlo v Tiraně. Jsou důkazy, že někteří beктаšové, když uvažovali o svém náboženském původu a tolerantním pohledu, byli hluboce nešťastní z Hodžovy politiky. Dokonce i vůdcové, kteří podporovali komunisty, jako Baba Fajo a Baba Fejzo, zemřeli za nejasných okolností násilnou smrtí v březnu 1947.

24/ Zdá se, že zůstalo otevřeno několik pravoslavných klášterů.

25/ V opozici patřila celá hierarchie: Visarion Xhuvani, elbasanský arcibiskup; apollonijský biskup Irine; beratský biskup Agathangjel Cance; biskup Irene, zástupce metropolitů z Once a Gjirokastreru; stejně jako mnozí kněží a jáhnové a Josip Pamihaili, vůdčí osobnost církve východního obrádu s římskou jurisdikcí ve střední Albánii (*Grave Violations*, 5).

26/ Byl slavným národním básníkem a spisovatelem. Viz "In Memory of Archbishop Vincent Prendushi" of prof. Arshihó Pipy, *Fulfilled Promise*, 79–87, kde se líčí jeho poslední dny ve vězení.

27/ Profesor Jeh Vata, "biskup Fran Gjini – důstojný obránce svého stáda", *Fulfilled Promise*, 91–94.

28/ Velmi aktivní člověk, který projevil velkou statečnost při obraně Albánců proti Němcům, Národní frontě osvobození a komunistům. Anton Gaspi, "A Testimony of Bishop Volaj of Sappa", *Fulfilled Promise*, 95–98.

29/ Vládu velmi rozhněvalo, že se s nimi rozloučil velký zástup křesťanů a muslimů.

30/ Mimo jiné oběti to byli: františkán otec Anton Harapi, popravený v roce 1945 pro kolaboraci (za německé okupace byl katolickým zástupcem mezináboženské vládní rady); otec Jak Gardin a prof. Gjergi Vata, kteří byli odsouzeni na mnoho let ztráty svobody poté, co vedli dlouhé ideologické diskuse, jimiž si přivodili nevoli komunistů; a řada předních kněží, seminaristů a laiků, obězale v březnu 1946 popravených za to, že tisli letáky kritizující vládu ve jménu Albánské unie, zákonné politické organizace na široké základně, působící před prvními volbami. Několik lidí bylo popraveno v lednu 1947, když byly v jednom františkánském kostele "nalezeny" zbraně a munice, nastrčené policií.

- 31/ Michael Martu, "Profile of a Young Martyr", *Fulfilled Promise*, 130-140.
- 32/ Dava Sadikaj, "Revolutionary Movement Against Religion in the Sixties", *Studente Historik* (University of Tirana Quarterly Journal, 4, 1981), přeloženo v *Albanian Catholic Bulletin* 4, 1983, 20-34 (dále: *Revolutionary Movement*).
- 33/ Sadikajova čísla jsou: 2 035 budov, včetně 740 mešit, 503 pravoslavných kostelů a jen 157 katolických kostelů. (*Revolutionary Movement*, s. 23). Údaj 327 je převzat z katolických pramenů.
- 34/ Např. ve Shkodëru byla katedrála přeměněna na sportovní středisko vybavené bazénem; kostel sv. Mikuláše byl přeměněn na dělnické byty, bývalý klášterní chrám na centrálu politické policie (Sigurini); další se staly kluby, kin, tanečními sály, stodolami a záchody. Snad pro jejich historický význam a se zřetelem na turistické zůstalo více pravoslavných kostelů poměrně zachováno a některé z nich jsou dnes muzei.
- 35/ *Zer i Populit*, stranický deník.
- 36/ Kapl. biskup Ernest Cobo, apoštolský administrátor shkodërský, byl viděn, jak tlačí vůz na smeti. Bývalé řeholnice byly poslány na úklidové práce nebo čištění veřejných záchodů, ledaže byla některá žena funkcionáře nemocná a potřebovala zručnou ošetrovatelku. Dvěma starším kněžím, otci Benediktu Demovi a v roce 1973 otci Maru Marapimu odňali přidělové lístky a tak je k smrti vynadavěli. Dále v roce 1972 jeden katolický kněz, který tajně přeměnil svou místnost v kapli, byl zatčen a uvězněn za to, že přejížděl ku určitě šišty.
- 37/ Další informace o Kurtim viz ve *Fulfilled Promise*, 150-157.
- 38/ *Revolutionary Movement*, 26.
- 39/ Tomnes, *Religious Persecution in Albania*, 250.
- 40/ *Albanian Catholic Bulletin*, 2, 1981, s. 32.
- 41/ *Weston News Service*, 108, 109.
- 42/ *Weston News Service*, 120, 11.
- 43/ David Bligh, "Red China in Europe", *America* sv. 1967 (z Westonského archivu). Zpráva z *London Daily Telegraph* z téhož roku uvádí, že otec Marino Shkurti, který uprchl se skupinou farníků do Jugoslávie, byl zpět předán albánským orgánům a podle albánského zákona v listopadu 1968 popravčí četou zastřelen.
- 44/ *Albanian Catholic Bulletin*, 1 (1980), 1-2; 2 (1981), 10.
- 45/ *Weston News Service*. 151, 2-3.
- 46/ *Albanian Catholic Bulletin*, 3 (1982), 10.
- 47/ Patří k nim otec Gege Lumaj, odsouzený v r. 1967 na 7 let vězení, potom na dalších 15 let; roku 1968 otec Zef Plumbi (15 let) a otec Marko Hasi (20 let); otec Pjetër Meshkella SJ, uvězněný od r. 1946-1964 pro "sabotáž" (pokusil se získat mezinárodní podporu pro oběti záplav), r. 1971 byl odsouzen na dalších 20 let. (Různé prameny včetně *Fulfilled Promise*, 138). K dalším patří otcové Injaj Gjoko, Rrota Gjurnaj, Anton Luli SJ, Gjerj Vata SJ, Simon Jubani a jeho starší bratr Lazar; rovněž dva františkáni (podle zpráv jsou naživu v táborech společně s otcem Hasim a Meshkellou, viz: *Grave Violations*, 13-14).
- 48/ *Weston News Service*, 160, 15.
- 49/ *Vestiges of Religion in Albania*, *Weston News Service*, 120, 11.
- 50/ Bylo vidět skupiny žen zjevně si povídajících, ve skutečnosti se však modlících společně růženec. Růženec je snad hlavní a nejjednodušší způsob, jak si udržet živou víru, jako tomu bylo za osmanské nadvlády.
- 51/ "Albania - Some Comments", *Weston News Service*, 108, 9. Nedávný úvodník v měsíčníku *Ruga e Partise* uvádí, že katolíci se pořád chodí modlit na "bývalá posvátná místa Tacu". Byli viděni vojáci, jak hlídají opuštěné kostely.
- 52/ *Weston News Service*, 159, 3.
- 53/ *Revolutionary Movement*.
- 54/ *Albanian Catholic Bulletin*, 1 (1980), 2.
- 55/ *Weston News Service*, 120, 11; 159, 3.
- 56/ *Weston News Service*, 159, 7.
- 57/ Nepatří mezi ně ještě USA ani SSSR. Při porodnosti čtyřnásobě vyšší než je průměr Evropy a s 37 % obyvatel mladších 15 let je ekonomika pod tlakem. Choulostivou oblastí jsou vztahy s Jugoslávií, kde v autonomní srbské oblasti Kosovo vzrůstá hnutí mezi 1,8 mil. oblastními Albánci za sjednocení s Albánií.
- 58/ Tomnes, *Religious Persecution in Albania*, 254-55.

O b s a h

Dějiny	1
Církev během období nezávislosti (1912 - 1939)	2
Druhá světová válka	3
Střetnutí církve se státem	3
První období: 1944 - 1951	4
Druhé období: 1949 - 1967	4
Islám	4
Pravoslaví	4
Katolicismus	5
Kampaň za zničení všech náboženství	5
Zákony proti náboženství	7
Aplikace zákonů	7
Náboženská činnost dnes	8
Poznámky	9

Výslovnost albánských písmen:

ë - e	nj - ñ	z - dz
gj - ě	ç - č	xh - dž
q - ř	sh - š	zh - ž